

Давлетов А. Р. Германия на пути ко Второй мировой войне: от Веймарской республики к Третьему рейху (1928-1935 гг.)

Статья посвящена исследованию предпосылок деструкции структур Веймарской Германии и становления Третьего рейха, с целью определения характерных черт своеобразного исторического развития этой страны в 1928-1935 годах. Автор освещает, как происходила унификация немецкого общества согласно с нацистским планом построения Третьего рейха, и как Германия, возглавляемая "правительством национальной концентрации" Адольфа Гитлера, окончательно встала на путь подготовки ко Второй мировой войны.

Ключевые слова: Милитаризм, Вторая мировая война Третий рейх, НСДАП, Веймарская Республика, национал-социализм.

Davletov O. R. Germany on the road to the Second World War: from Weimar republic to the Third reich (1928-1935)

In order to determine the features of historical development of Germany in 1928 - 1935 the author researches the background of dismantling structures of Weimar Germany and the establishment of the Third Reich. The author describes how the unification of German society took place under the Nazi plan of building the Third Reich. It was shown how and when Germany, controlled by the "government of national concentration" headed by Adolf Hitler, finally took the course on the preparation to the Second World War.

Keywords: militarism, World War II, the Third Reich, Nazi Party, Weimar Republic, National Socialism.

УДК 94:355.48(4)"1920/1930"

А. О. Корочанська

**ПАН'ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОЕКТ Р. КУДЕНХОВЕ-КАЛЕРГІ
У 1920–1930-ті рр.: АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ**

У статті аналізуються основні положення пан'європейського проекту Р. Куденхове-Калергі та їх зв'язок із історичними реаліями міжвоєнного періоду. Особлива увага звертається на розуміння сутності європейського об'єднання в проекті, обґрунтування його необхідності та запропонований шлях реалізації. Робиться висновок про те, що Пан-Європа була проектом альтернативного улаштування післявоєнної Європи, який мав за мету усунення проблеми періодичних війн та досягнення економічного благополуччя на континенті.

Ключові слова: Пан-Європа, Р. Куденхове-Калергі, об'єднання Європи, міжвоєнний період

Пан'європейський проект Р. Куденхове-Калергі є важливою, але ще малодослідженою сторінкою в історії міжвоєнного періоду. Щоб скласти більш-менш повне уявлення про потенціал цього проекту, необхідно провести велику роботу по реконструкції задумів теоретика та методів їх реалізації з урахуванням політичного та геополітичного контексту. Звернення до вивчення проекту Пан-Європи у 1920–1930-ті рр. є особливо актуальним у зв'язку із сучасними євроінтеграційними тенденціями в Україні.

Аналіз положень проекту, який можна вважати ідейною предтечею сучасних процесів в Європі, з одного боку, дає можливість пошуку нових шляхів вирішення проблем інтеграції, з іншого боку, дозволяє зрозуміти причини цих проблем.

В останні роки, у зв'язку із поглибленням та розширенням процесів європейської інтеграції, інтерес до історії європейської ідеї підвищується як серед західних вчених, так і серед українських та російських дослідників. До аналізу пан'європейського проекту та діяльності Р. Куденхове-Калергі у міжвоєнний період звертаються російські дослідники О.О. Чубар'ян [1], О.О. Панаріна [2] та інші.

Особливою багатоманітністю відрізняється європейська та американська історіографія. Серед праць, присвячених ідеї європейської єдності у міжвоєнний період, слід виділити збірку "Європа в кризі: Інтелектуали та європейська ідея, 1917-1957". У статтях зазначеної збірки, з одного боку, дається загальна характеристика умов, в яких формувалась ідея єдиної Європи у міжвоєнний період, з іншого, розкриваються погляди інтелектуалів Австрії, Німеччини, Франції, Польщі на ідею єдиної Європи, в тому числі проаналізований і проект Пан-Європи [3]. Також до аналізу проекту Р. Куденхове-Калергі звертаються П. Лоссовські [4], К. Пегг [5] тощо.

В сучасній українській історіографії проблеми, пов'язані із історією виникнення та трансформації європейської ідеї, на жаль, ще не є дослідженими в достатній мірі. Звернення до аналізу ідей Пан-Європи роблять А.Ю. Мартинов та С.В. Віднянський [6], В.П. Газін [7] та інші. В умовах дефіциту досліджень з історії європейської ідеї доречним буде звернення до комплексного аналізу основних ідей пан'європейського проекту у міжвоєнний період.

Тобто дана робота присвячена аналізу сукупності ідей, які склали проект Пан-Європи. Пан'європейський проект при цьому розглядається в контексті історичних умов, в яких опинились країни європейського континенту після Першої світової війни.

Для розуміння сутності ідей пан'європейського проекту щодо бачення майбутньої європейської єдності та шляхів її досягнення у міжвоєнний період слід звернутися до пошуку загальних підстав, які дали поштовх до її виникнення.

Визначальний вплив на формування проекту Пан-Європи спричинила Перша світова війна. Її наслідки для країн Європи необхідно розглядати, як мінімум, по трьох категоріях: політичні, соціально-економічні, духовні. Серед політичних наслідків виділимо декілька найсуттєвіших. По-перше, результатом війни стало формування нової системи міжнародних відносин – Версальсько-Вашингтонської. Головною її метою було гарантування безпеки та миру, однак в дійсності вона породила велику кількість протиріч та претензій між країнами, які згодом привели до нового військового конфлікту.

Завдання збереження миру на континенті було покладено на Лігу Націй – першу міжнародну організацію, в яку, однак, не увійшли дві великі держави того часу – США та СРСР. Після війни в Європі розгорнулася боротьба між переможцями та переможеними, та не менш гостра – в таборі переможців за позицію лідера на континенті [2, с.34]. По-друге, після Першої світової війни постала ціла низка нових держав. При їх утворенні велику роль відігравали народи, які раніше знаходилися у стані бездержавності в складі імперій. Це тягнуло за собою ще одну проблему: кордони цих країн були проведені без урахування етнічної приналежності населення, яке там мешкало. По-третє, на східному кордоні Європи на теренах колишньої Російської Імперії постала нова держава із революційною ідеологією та експансіоністськими цілями – Радянський союз. Це викликало прагнення серед європейських лідерів захистити або ізолювати себе від нової Росії [4, с.75-76].

Важкими були і економічні наслідки Першої світової війни для Європи: відбулося знищення європейських виробничих сил. Відомий англійський економіст Д. Кейнс у 1921 р. охарактеризував положення на континенті наступним чином: по-перше, тотальний занепад європейського виробництва; по-друге, розвал транспортної системи та грошового обігу; по-третє, неможливість отримувати постачання з-за океану [2, с.28]. Економічна руїна, державні борги та інфляція поставили країни колишньої Антанти у стан залежності від німецьких репарацій, а Німеччину – від американських позик. Фактично, це означало втрату Європою передових світових позицій в галузі виробництва [3, с.18].

Додаткове напруження створювали проблеми соціальні: з одного боку, колишні військові склали значний декласований прошарок в тогочасному суспільстві, з іншого, в умовах розрухи постала проблема безробіття. У сукупності ці два фактори породжували загрозу революцій за соціалістичним сценарієм (в деяких країнах спроби таких революцій мали місце) [4, с.75].

Якщо розглядати наслідки Першої світової війни в сфері духовній, то тут ситуація також була напруженою. За виразом українського дослідника В.П. Газіна, війна з окопної перетворилася на “війну нервів”: переможці не отримали бажаних результатів, переможеним були нав’язані незадовільні умови мирних договорів [7]. Песимістичне відношення до майбутнього Європи, відчуття занепаду Європи було характерною рисою того часу [1, с.251]. Після війни люди, які пройшли через неї, сприймали її як свідчення розколу континенту. Але в їх свідомості зміцнилося почуття приналежності до Європи. Зростало розуміння того, що питання війни та миру, розвитку та добробуту не можуть бути вирішені лише однією державою. Гасло “Наша Вітчизна – Європа” набувало все більшої популярності [5, с.6-9].

Саме в таких історичних умовах відбувалось формування пан’європейського проекту. У жовтні 1920 р. побачила світ перша політична стаття Р. Куденхове-Калергі, в якій він пропонував інтернаціоналізувати Відень і перенести туди центральні органи Ліги Націй. З вересня 1921 р. теоретик висловлював надії на об’єднання Європи в єдину працюючу співдружність, яка буде спроможна конкурувати із Панбританською, Панамериканською, Панросійською та Панмонгольською імперіями [3, с.91]. Фактично, це був початок його теоретичних пошуків вирішення європейських проблем, головними серед яких були політична та економічна нестабільність.

У листопаді 1922 р. Р. Куденхове-Калергі опублікував свої перші дві статті, присвячені ідеї об’єднання країн континенту. У жовтні 1923 р. він випускає друком програмну книгу “Пан-Європа”, в якій всебічно і послідовно обґрунтував ідеї щодо об’єднання Європи, а також спробував довести його необхідність [6, с.22-23]. Основна ідея, яку висловлював Р. Куденхове-Калергі в своїх перших та подальших публікаціях була теза про необхідність об’єднання європейських країн для збереження миру та економічного благополуччя на континенті [8].

Пан-Європа стала результатом теоретичних пошуків альтернатив післявоєнного улаштування Європи. Ідеї, які висловлював Р. Куденхове-Калергі в своїх працях, базувались на аналізі ситуації, що склалася на континенті.

У книзі “Пан-Європа” автор формулює так зване “європейське питання”: “Чи може Європа при своїй політичній та господарській роздробленості захищати мир та власну незалежність від зростаючих неєвропейських держав – чи необхідно, щоб для захисту свого існування вона організувала співдружність держав?” [9, с.12]. Отже, головною проблемою Європи Р. Куденхове-Калергі вважав її політичну та економічну роздробленість. Головними загрозами для континенту були нова війна та конкуренція з боку неєвропейських держав. Шлях подолання цих проблем і загроз теоретик бачив в об’єднанні держав. Розглянемо кожну позицію детально.

Питання роздробленості континенту в проекті Пан-Європи тісно пов’язано із питанням кордонів. Р. Куденхове-Калергі зазначав, що внутрішні кордони в Європі проведені невідповідно до реальних етнічних меж. Але провести їх справедливо він вважав неможливим, оскільки народи живуть змішано. Прикордонні суперечки були причиною багатьох війн в Європі. Тому теоретик запропонував замість нового переділу кордонів взагалі ліквідувати їх в національному та економічному плані. Це мало забезпечити мир на континенті. Роздробленість Європи, на думку Куденхове-Калергі, тягне за собою низку проблем. По-перше, проблеми економічного розвитку, оскільки ринки європейських країн настільки малі, що не в змозі

забезпечити розвитку здорової конкуренції, митні платежі сприяють зростанню цін і зниженню купівельної спроможності громадян. У сукупності це веде до економічної розрухи [8, с.111]. По-друге, проблема національних меншостей, яка зумовлена проходженням політичних (штучних) кордонів не відповідає до етнічних. Це породжує національні рухи, які мають наслідком політичну нестабільність в усій Європі [10]. По-третє, проблеми прикордонного врегулювання між країнами, які пов'язані із двома попередніми і проявляються у сукупності взаємних територіальних претензій між країнами Європи. Все це у сукупності могло загрожувати Європі новою війною, яка б, на думку Р. Куденхове-Калергі, остаточно знищила європейську культурну та економічну спільноту [8, с.111].

Р. Куденхове-Калергі в своїх роботах звертався також до визначення критеріїв належності країн до Європи. Географічні кордони континенту не завжди були і будуть сталими. На момент 1920-х років автор визначав їх кордоном європейських країн з Радянською Росією. На його думку, Європа – це поняття не стільки географічного, скільки культурного плану. Європейська культура – це “культура білої раси, яка бере свої початки в Античності та християнстві” [10]. У зв'язку з тим, що західна культура поширилась за межі європейського континенту, Р. Куденхове-Калергі для визначення належності країн до неї вводить поняття “політичної культури”, під яким розумілася демократична система врядування. За цим критерієм він виключає за межі Європи Велику Британію та Росію, оскільки вони являють собою самостійні регіони впливу. Велика Британія на той час була могутньою колоніальною імперією, територія якої була значно більшою за весь європейський континент. Росія в 1920–1930-ті не була країною демократичного ладу, тому також не могла увійти до Європи [9, с.32-34].

Мотивом до об'єднання європейських країн для Р. Куденхове-Калергі виступає не лише наявність внутрішніх проблем (роздробленість континенту), але також і наявність загроз та конкуренції ззовні.

Теоретик закликав європейські держави до об'єднання через наявність російської і комуністичної загрози. У “Пан-Європі” Росія змальовувалась як країна, яка з часів Петра I однією з цілей своєї зовнішньої політики ставила підкорення Європи. Країни-сусіди Росії, що виникли після розпаду Австро-Угорської імперії на її уламках, на думку Р. Куденхове-Калергі, мали виконувати роль своєрідного бар'єру між нею і Європою. Після війни ці країни були слабкими для військового протистояння Росії, отже, Європа мала об'єднати свої зусилля для такого протистояння. Головною метою європейської політики мало стати знищення загрози російської інтервенції. Друга проблема, пов'язана з Росією – це комунізм. Для Р. Куденхове-Калергі перемога соціалістичних революцій в Європі, які були можливі внаслідок післявоєнного економічного занепаду, означала б їх приєднання до Росії. [9, с.39-41].

Ще одна підстава для об'єднання країн континенту за Р. Куденхове-Калергі – це конкуренція з боку США, які були здатні економічно підкорити та поглинути Європу. Одночасно теоретик розглядав цю країну як зразок для Європи, оскільки їх ефективну, конкурентоспроможну та самодостатню економічну систему він пов'язував із географічно широким внутрішнім ринком, відсутністю внутрішніх кордонів, які не перешкоджають вільному обміну товарами та послугами [8, с.112].

Отже, Р. Куденхове-Калергі пропонував наступні підстави для об'єднання європейських країн. З одного боку, визнавалась наявність проблем внутрішнього характеру. Серед них – економічний занепад, політичні та етнічні прикордонні непорозуміння, спричинені наявністю внутрішніх кордонів в Європі. З іншого боку – проблеми зовнішнього характеру, зокрема військова загроза з боку Росії та економічна конкуренція з боку США.

Вихід з існуючої ситуації в Європі Р. Куденхове-Калергі бачив в ліквідації кордонів та об'єднанні зусиль держав для боротьби з внутрішніми негараздами та зовнішніми ворогами.

Розглянемо, що малося на увазі під “об'єднанням держав” в пан'європейському проекті. В “Європейському маніфесті” 1924 р. автор проекту пише, що Пан-Європа – це об'єднання всіх демократичних держав континентальної Європи в одну інтернаціональну групу, в політичний та економічний цільовий союз. Його складовими частинами мали стати арбітражний договір, оборонний союз та митна унія. Р. Куденхове-Калергі пропонував чотири кроки на шляху до об'єднання країн Європи. Першим мало стати групування держав всередині Ліги Націй або шляхом скликання Пан'європейської конференції. Другий крок – підписання арбітражного договору, який гарантував би непорушність кордонів між країнами та унеможлилював нову війну між ними. Третій – оборонний союз для сумісного захисту від зовнішніх ворогів (малася на увазі Росія). Заключний крок – підготовка митного союзу шляхом періодичного скликання економічних конференцій [8, с.112-114].

В працях початку 1930-х років Р. Куденхове-Калергі конкретизував деякі положення свого проекту. Зокрема, він визначив політичну форму об'єднання країн як Європейську федерацію із взаємною гарантією рівності та самостійності всіх народів Європи. Європейський митний союз був кінцевою метою проекту, але його утворення вважалось можливим лише після виключення небезпеки розв'язання нової війни через утворення мирної організації та захисної організації країн континенту. Одночасно створення пан'європейської митної зони, на думку автора проекту, стало б найсильнішим гарантом тривалого миру в Європі [10; 11].

Ключовим питанням у досягненні європейської єдності було порозуміння, в першу чергу прикордонне, між Німеччиною та Францією [9, с.77]. Це було особливо актуально в контексті положень Версальського договору, які не врегулювали споконвічну прикордонну суперечку двох держав навколо Ельзасу та Лотарингії, а законсервували її, залишивши Німеччину незадоволеною.

Що стосується відношення Р. Куденхове-Калергі до Ліги Націй, він вважав, що ця міжнародна організація не здатна виконати своє першочергове завдання – зберегти мир в Європі та світі, – оскільки її членами являлися не всі активні суб'єкти міжнародних відносин, зокрема США. Європейське об'єднання

держав, або Пан-Європа, розглядалась не як альтернатива Лізі Націй, але як доповнення, яке мало спричинити її реорганізацію. За Куденхове-Калергі, світ має розподілятися на п'ять федерацій по регіональному критерію: Пан-Європа, Велика Британія, Східна Азія, Пан-Америка, Російська Федерація. В Лігу Націй мало входити представництво від кожної з цих частин світу. Це дозволило б розширити цю організацію, зробити її дійсно всесвітньою та полегшити виконання її завдання по збереженню миру [10].

Таким чином, пан'європейський проект Р. Куденхове-Калергі був закономірним продуктом свого часу. В ньому знайшли своє відображення основні проблеми, з якими зіткнулися європейські країни після Першої світової війни: економічний занепад, невирішеність прикордонних суперечок, тривкий мир тощо. Пан-Європа – це проект альтернативного улаштування післявоєнної Європи, головною метою якого було досягнення гарантованого миру та процвітання. Реалізувати цю мету пропонувалось через організацію співробітництва в політичній, військовій та економічній сферах, шляхом утворення федерації європейських країн, оборонного союзу, підписання арбітражного договору та митної унії. Шліх об'єднання держав мав проходити від сфери політичної до сфери економічної, від підписання гарантійних угод, які будуть попереджувати військові конфлікти, до поступового скасування митних кордонів. Ідеї пан'європейського проекту були новаторськими для свого часу, тому викликали неоднозначну реакцію та жваві дискусії навколо можливих шляхів досягнення європейської єдності. Ці дискусії потребують подальшого глибокого вивчення.

Джерела та література

1. Чубарьян А.О. Европейская идея в истории: проблемы войны и мира / А.О. Чубарьян. – М. : Международные отношения, 1987. – 352 с.
2. Панарина Е.А. Развитие идеи европейской интеграции в первой половине XX века : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.03 / Е.А. Панарина. – Ставрополь, 2006. – 279 с.
3. Europe in Crisis: Intellectuals and the European Idea, 1917-1957 / Ed/ be M. Hewitson. – Oxford: Berghahn, 2012. – 360 p.
4. Лоссовски П. Традиция единства Европы: межвоенный период / Петр Лоссовски // Европа: журнал Польского института международных дел. Т2. – 2002. – №3(4). – С.74-91.
5. Pegg C.H. Evolution of the European Idea, 1914 – 1932. / C.H. Pegg – Chappel Hill: University of North Carolina Press, 1983. – 232 p.
6. Віднянський С.В. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / С.В. Віднянський, А.Ю. Мартинов – К.: Інститут історії України, 2009. – 376 с.
7. Газін В.П. Проблема німецько-французького примирення після першої світової війни: історичний вимір (2008) [Електронний ресурс] / В. П. Газін. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pni/2008/08vpgdek.pdf. – Дата доступу : 9.09.2010. – Назва з титулу екрану.
8. Европейский манифест 1 мая 1924 г. // Европейский альманах. История. Традиции. Культура / А.О. Чубарьян. – М.: Наука, 1991. – С. 111-119.
9. Куденхове-Калерги Р.Н. Пан-Європа. / Р.Н. Куденхове-Калерги. – М.: "Вита Планетаре", 2006. – 120 с.
10. Informationsschrift von Richard Coudenhove-Kalergi über die Paneuropa-Bewegung [Електронний ресурс] / R. Coudenhove-Kalergi // Coudenhove-Kalergi R. Paneuropa ABC. – Wien : Paneuropa-Verlag, 1931. – S. 2-32. – Режим доступу : <http://www.ena.lu>. – Дата доступу : 3.10.2010. – Назва з титулу екрану.
11. Überlegungen von Richard Coudenhove-Kalergi über Wien als europäische Hauptstadt [Електронний ресурс] / R. N. Coudenhove-Kalergi // Coudenhove-Kalergi R.N. Europa erwacht. – 8 éd. – Zürich-Wien-Leipzig : Paneuropa-Verlag, 1934. – S. 200-205. – Режим доступу: www.ena.lu. – Дата доступу : 3.10.2010. – Назва з титулу екрану.

Корочанская А. А. Панъевропейский проект Р. Куденхове-Калерги в 1920–1930-е гг.: анализ основных положений.

В статье анализируются основные положения панъевропейского проекта Р. Куденхове-Калерги и их связь с историческими реалиями межвоенного периода. Особое внимание обращается на понимание сути европейского объединения в проекте, обоснование его необходимости и предлагаемый путь реализации. Делается вывод о том, что Пан-Европа была проектом альтернативного устройства послевоенной Европы, целью которого было устранение проблемы периодических войн и достижение экономического благополучия на континенте.

Ключевые слова: Пан-Европа, Р. Куденхове-Калерги, объединение Европы, межвоенный период.

Korochanskaya A. A. Pan-European project of R. Coudenhove-Kalergi in 1920-1930-ies.: analysis of the main positions.

The author of the article analyzes the main positions of paneuropean project of R. Coudenhove-Kalergi and them relations with historical realities of the interwar period. Particular attention is paid to understanding of the point of the European unification in the project. The author concludes that the Pan-Europe was a project alternative arrangement of postwar Europe. Its purpose was solution the problem of periodic wars and achieving economic prosperity on the continent.

Keywords: Pan-Europe, R. Coudenhove-Kalergi, the European Unification, the Interwar Period.